

7. Самые кровопролитные конфликты в Африке // Эхо планеты, nr. 32, 2003.

EVOLUȚIA DILEMEI EMPIRISM ȘI RAȚIONALISM: DE LA J. LOCKE LA I. KANT

Valentin CUȘCĂ, dr., conf. univ.

Summary

The article elucidates a segment of the secular evolution of the rationalism-empiricism dilemma. The segment is related to J. Locke's empirical conception of knowledge with its mechanistic borders and I. Kant's dialectical way of overcoming the contradictions between these two styles of logics by elaborating transcendental logic and the concept of synthetic judgement.

Dilema dintre empirism și raționalism a marcat profund gândirea filosofică în secolele XVII și XVIII. Pe de o parte, T. Bacon, T. Hobbes, J. Locke (preponderent reprezentanți ai școlii empiriste engleze), iar pe de alta – R. Descartes, G. Leibnitz, Spinoza ș.a. Empiriștii susțineau că izvorul cunoașterii (cunoștințe, idei) sunt senzațiile și are caracter senzualist, iar raționaliștii vedeau punctul de pornire în produse raționale (idei), dintre care primele idei fundamentale (timp, spațiu, cauzalitate) considerându-le idei înnăscute. J. Locke este un reprezentant ilustru al empirismului, care, în lucrarea *Eseu asupra intelectului uman*, a elaborat în cele mai mici amănunte o remarcabilă teorie ce ține de structura proceselor cognitive. În acest articol ne vom referi succint la conținutul acestei teorii și la modul cu totul genial al lui I. Kant de a depăși contradicțiile dintre stilul/metodologia raționalistă și cea empiristă.

J. Locke a fundamentat o filozofie a *bunului simț*, adică în corespundere cu cugetul, bazată pe simțurile umane. În aspect științific, el se axează, în primul rând, pe realismul cartezian, care admitea existența lui Dumnezeu, care a dat primul impuls lumii, dar mai apoi nu intervine în arhitectura universului și, în al doilea rând,

pe teoria gravitației și inerției, elaborată de Newton. Ele constituie baza structurii dinamice a lumii. Conceptele fundamentale, în acest sens, sunt – atom, masă, structură și mișcare, care constituie esența corpurilor. Ideea unificatoare este ideea de materie – baza lumii corporale, începutul oricărui proces de evoluție, mișcare, dezvoltare, inclusiv a formelor cugetului (cunoașterii). Atributele materiei sunt întinderea (în spațiu) și mișcarea. Fenomenul cunoașterii, în acest context, este rezultatul unei evoluții a materiei și are un caracter istoric – a apărut și s-a dezvoltat în anumite condiții și la o anumită etapă.

Pentru a curăți terenul pentru concepția enunțată, J. Locke supune inițial unei critici aspre, dar argumentate concepția raționalistă a *ideilor înnăscute* [1, pp. 91-135].

Idei înnăscute (în viziunea lui Descartes) ar fi o substanță spirituală deosebită, care constituie lăcașul ideilor înnăscute, ce au o astfel de proveniență și existență de natură neempirică, nematerială. Adică începutul cunoașterii este de natură divină, apare printr-o legătură intimă cu divinitatea, ține de nativ/nativitate.

Temelia ideilor înnăscute este *acordul comun* al oamenilor, iar certitudinea este *evidența*, aparent bazată pe legile logicii, axiomele matematice.

Locke argumentează, cu lux de amănunte, că acestea sunt niște prejudecăți și că, în realitate, atât la copii, cât și la maturi, cunoștințele (inclusiv moravurile) sunt naturale și provin din experiența sensibilă și socială.

Ulterior s-a stabilit că copiii au totuși doar unele predispoziții/instincte orientate spre cunoaștere, comportament rațional, care se formează în corpul mamei. La fel sunt și necesitățile și pasiunile umane (hrană, distracție, joacă, sexualitate etc.). Locke este adesea prea categoric în negarea fenomenului ideilor înnăscute, ceea ce demonstrează marginile sensualismului mecanicist/nedialectic.

Pregătind astfel terenul, Locke expune în mod exemplar concepția proprie referitor la structura procesului cognitiv.

Astfel, în viziunea sa, cunoștințele provin din experiența individuală. În acest sens, precursorul său, Bacon, susține cunoscuta teză că *nimic nu apare în rațiune decât din senzații*.

Acest principiu al *combinațiilor generalizatoare* este utilizat de Locke. Datele simțurilor este materialul combinatoriu al rațiunii, care se materializează în experiența individuală și socială. Experiența se consolidează în idei. Ideea primară este o senzație individuală, care generează/provoacă formarea domeniului reflecției. În baza reprezentării (contemplării, observației) apar ideile senzației, cugetării („actul senzației”, „actul gândirii”).

Astfel, *reprezentarea sensorială a lucrurilor constituie prima și cea mai simplă idee ce formează o reflecție*. Reflecția conștientizează conținutul/sensul cunoștințelor, fiind de natură introspectivă.

Locke consideră, în mod greșit, că prin reflecție/introspecție se formează așa idei fundamentale ca *existența, timpul, numărul*. Ulterior s-a constatat că aceste idei apar ca rezultat al *abstractizării și generalizării*, pe cale teoretică (metarefecție) și nu ca un act de senzație. Ele nu sunt idei simple.

Însă, pentru Locke, autocontemplarea este principalul. De aceea nu este prea clar cum totuși apar ideile simple. Locke a tratat și noțiunea de *experiență metafizic/medialectic*. Experiența, va arăta I. Kant ulterior, este un rezultat al relației dialectice dintre subiectul (rațional) și obiectul (material). Subiectul este elementul activ al procesului cognitiv în relația cu lumea materială. El cunoaște, consideră I. Kant, având deja cunoștințe anterioare consolidate în concepte, idei, teorii științifice. Având statut activ, subiectul cunoscător trebuie să dezvolte printr-un efort intelectual predispozițiile înnăscute.

Locke consideră că există *calități primare și calități secundare* [2, pp. 136-150]. Primele sunt calitățile nemijlocite ale lucrurilor, ele

există în obiecte și sunt de natură mecanico-geometrică – mărime, formă, tărie etc. Ele se constituie prin senzații directe. Calitățile secundare apar în percepție și astfel nu mai aparțin doar lucrurilor ca atare, sunt rodul unor combinații (culoare, gust, miros, durere, sunet etc.) și depind de circumstanțe. Atât calitățile primare cât și cele secundare constituie temeiul/sursa *ideilor sensibile/simple* [3, pp. 154-204].

A doua categorie de idei sunt *ideile compuse* [4, pp. 212-402]. Ele au la bază unele operații raționale – generalizări și abstracții. Ideile compuse se formează, în viziunea lui Locke, prin combinarea, transformarea ideilor simple. Există, consideră el, trei feluri de creare a ideilor compuse sau, altfel spus, idei derivate, complexe.

Primul fel – *sumarea* (adunarea) ideilor simple, unirea lor. Astfel obținem ideea compusă a substanței empirice. Este, probabil, o însumare de tipul *parte-întreg*, de exemplu, totalitatea părților corpului uman formează noțiunea *corp uman*, sau mână – totalitatea componentelor/elementelor, sau/și o totalitate de tipul structură-element – *apă* – H₂O etc.

În al doilea caz ideile simple sunt luate ca anumite relații (compararea etc.). Așa apare ideea compusă a relațiilor mai mare >, mai mic <, egal =, echivalent ≡, mai frumos decât etc.

Și, în sfârșit, aplicarea procedurii de abstracție. Astfel obținem idei generale (genuri – figură geometrică, număr, materie, spațiu etc.), operând cu această metodă de creare a ideilor obținem, în concepția empiristă a lui Locke, două tipuri de entități/esențe:

- *Nominale*, care sunt esențe, genuri, specii, ca resurse lingvistice. Ele reprezintă numele lucrurilor (nomina) (de exemplu, carte, om etc.).

- *Reale*, sunt calitățile proprii lucrurilor care formează sensul, conținutul gândului, ideii, judecății (ființă rațională etc.).

Însă Locke, așa și n-a reușit să stabilească, să arate clar cum sunt legate aceste două tipuri de entități, cum este legată experiența sensibilă cu lumea ideilor, cum conlucrează în gândire segmentul

rațional cu cel empiric. Astfel contradicțiile existente dintre raționalism și empirism rămâneau nesoluționate.

Acest pas a reușit să-l facă celebrul filosof I. Kant, care a aprofundat cunoștințele filosofice referitor la om și capacitățile lui de cunoaștere. Aplicând metoda idealismului transcendențial, el a indicat cum se derulează procesul cognitiv de la ceea ce este dat (*noumen*, lucru), prin perceperea sensibilă a *fenomenului* spre *idee*, concept.

Legătura dintre empiric (dat, lucru) și rațional (idee) se realizează, în viziunea kantiană, cu ajutorul *judecăților sintetice*. O judecată este sintetică, spre deosebire de cele analitice, apriorice sau tautologii ($A \equiv B$, A este identic cu B), dacă predicatul B al judecății posedă un surplus de informație față de subiect (A), sau sfera lui B este mai mare decât sfera lui A ($B > A$).

Judecățile sintetice sunt, astfel, *a posteriori* (după sensibil, experiență) și îmbină sensibilul cu raționalul, adică depășesc contradicțiile dintre raționalism și empirism. De exemplu: judecata Luni (A) este prima zi a săptămânii (B) este o judecată analitică, iar judecata Luni (A) este o zi cu multe dificultăți de adaptare (B) este o judecată a posteriori, sintetică.

Astfel Kant a arătat cum progresa/sporește cunoașterea, care creează entități teoretice (teorii) ce îmbină experiența sensibilă și ideile. Așa se îmbină teoria cu experiența practică etc.

Bibliografie

1. Vezi: Д. Локк, Опыт о человеческом разумении, сочинения в трех томах, том 1, Москва, Мысль, 1985.
2. Ibidem.
3. Ibidem.
4. Ibidem.